4 અંગ્રેજ સમયનાં શહેરો, ગૃહઉદ્યોગો અને ઉદ્યોગો

J5Z315

ભારતની આર્થિક સમૃદ્ધિ છેક અઢારમી સદી સુધી યથાવત રહી. ગૃહઉદ્યોગો, હુન્નર ઉદ્યોગો અને વેપાર-વાણિજ્યમાં વિકાસશીલ ભારતને અંગ્રેજ કંપનીએ 100 વર્ષના શાસનમાં કંગાળ બનાવી દીધું. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ ઇંગ્લૅન્ડના ઉદ્યોગો માટે કાચા માલનું સંસ્થાન અને માલ વેચવાનું વિશાળ બજાર બનાવી દીધું હતું. આથી ભારતના ગૃહઉદ્યોગો અને ખેતીની દુર્દશા થઈ, જેના કારણે ભારતનાં ગામડાઓ પડી ભાગ્યાં. આ સમયે નવાં શહેરો વિકસ્યાં અને દિલ્લીનો વિકાસ થયો.

પ્રવૃત્તિ

- એક જૂના નગર વિશે માહિતી મેળવો કે જે આજે નવા રૂપરંગમાં હોય.
- આ નગર પહેલાં કેવું હતું ? - આજે આ નગરનો વિકાસ કેવો છે ?
- આ નગરની જૂની જગ્યાએ કેવો વિકાસ થયો છે ?

જૂનાં શહેરોનું પરિવર્તન અને નવાં શહેરોની સ્થાપના

અંગ્રેજોના શાસનકાળમાં ઘણાં જૂનાં શહેરોનું પરિવર્તન થયું અને નવાં શહેરોનો ઝડપી વિકાસ થયો હતો. વેપાર, ઉદ્યોગ, વહીવટ જેવી જરૂરિયાત પ્રમાણે આ નવાં શહેરોનો વિકાસ થયો હતો. જેમકે કોલકાતા, સુરત, મદ્રાસ (ચેન્નઈ), મુંબઈ, અમદાવાદ, ઈન્દોર જેવાં મહાનગરો તેનાં ઉદાહરણો છે. આજનું મુંબઈ પહેલાં એક ટાપુ હતો. બ્રિટનના સમ્રાટ ચાર્લ્સ બીજાનાં લગ્ન પોર્ટુગીઝ રાજકુમારી સાથે થયાં હતાં. પોર્ટુગીઝોએ બ્રિટિશ રાજવીને મુંબઈ ટાપુ દહેજમાં આપ્યો હતો. ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ દસ પાઉન્ડના નજીવા દરે બ્રિટનના સમ્રાટ પાસેથી ભાડે લીધો હતો. કંપનીએ મુંબઈને એક પ્રાકૃતિક બંદર અને શહેર તરીકે વિકાસ કર્યો, જે આજનું ઔદ્યોગિક અને વાણિજ્ય કેન્દ્ર છે.

સુરતનો ઇતિહાસ વૈવિધ્યપૂર્ણ, રસિક અને રોમાંચક છે. ઈ.સ. 1573માં મુઘલ બાદશાહ અકબરે સુરત જીત્યું હતું. મુઘલયુગમાં સુરત પશ્ચિમ ભારતનું મહત્ત્વનું વાણિજ્યિક કેન્દ્ર હતું. સુરત એક આંતરરાષ્ટ્રીય બંદર હતું. ત્યાં બધા જ ધર્મ અને જાતિના લોકો રહેતા હતા. સુરતમાં આ સમયે વસ્ત્ર ઉપર જરીકામ થતું હતું, જે ખૂબ જ પ્રખ્યાત હતું. સત્તરમી સદીમાં અંગ્રેજોએ સૌપ્રથમ કોઠી અહીં સ્થાપી હતી. આ સમયે સુરતમાં ફિરંગીઓ, ડચ અને અંગ્રેજોનાં ગોદામો અને કારખાનાઓ હતાં. આજે પણ સુરત એક મહત્ત્વનું ઔદ્યોગિક અને વાણિજ્ય કેન્દ્ર છે.

એ જ રીતે પૂર્વકિનારે મછલીપટ્ટમમાં કોઠીની સ્થાપના કરી. ત્યાર બાદ ઈ.સ. 1640 માં મદ્રાસ (ચેન્નઈ) પાસે અંગ્રેજોએ

અઢારમી સદીનું મુંબઈ

ફૉર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જની સ્થાપના કરી હતી. સમય જતાં તેની આસપાસ આજનું મદ્રાસ (ચેન્નઈ) શહેર વસ્યું છે. ઈ.સ. 1698માં અંગ્રેજોને સુતનતી, કાલીઘાટ અને ગોવિંદપુર નામનાં ત્રણ ગામોની જમીનદારી મળી, કંપનીએ ત્યાં કિલ્લો બાંધી વસાહત સ્થાપી. તેને 'ફૉર્ટ વિલિયમ' નામ આપ્યું. આ વિસ્તાર પાછળથી કોલકાતા શહેર તરીકે વિકાસ પામ્યું.

અંગ્રેજોએ વેપારીમથક તરીકે મુંબઈ, મદ્રાસ (ચેન્નઈ), કલકત્તા (કોલકાતા)નો વિકાસ કર્યો જે આધુનિક ભારતનાં મહાનગરો બન્યાં.

રાષ્ટ્રપતિ ભવન

નવીન રાજધાની - દિલ્લી : વર્તમાન સમયમાં તમે દિલ્લીને આધુનિક ભારતના રાજધાની રૂપમાં જુઓ છો તે એક સમયે સલ્તનત અને મુઘલ શાસનમાં રાજધાનીનું નગર હતું. ઈ.સ. 1803માં અંગ્રેજોએ મરાઠાઓ પાસેથી દિલ્લી જીતી લીધું હતું. અંગ્રેજો રાજધાની કોલકાતાથી ખસેડીને દિલ્લી લાવ્યા ત્યારે ઈ.સ. 1911 માં તેમણે નવી દિલ્લીનું નિર્માણ શરૂ કરાવ્યું, જે આજે આઝાદ ભારતનું ખૂબસૂરત મહાનગર અને રાજધાની છે.

અંગ્રેજો દિલ્લીને તેમની ઓળખનું આધુનિક નગર બનાવવા માંગતા હતા. આથી દિલ્લીના કેટલાંક જૂનાં બાંધકામો જેવાં કે કિલ્લા, ઈમારતો, બગીચા, મસ્જિદો વગેરે તોડીને અંગ્રેજોએ તેમના માટે સુરક્ષિત નગર બનાવ્યું. રેલવેની સ્થાપના બાદ દિલ્લી કિલ્લાની બહાર વિસ્તરવા લાગ્યું. જૂની દિલ્લીથી દક્ષિણમાં આવેલા રાયસીન પહાડી વિસ્તારમાં હાલની નવી દિલ્લીનું નિર્માણ શરૂ કર્યું. એડવર્ડ લૂટિયન્સ અને હર્બર્ટબેકરને નવી દિલ્લીની ડિઝાઈનની કામગીરી સોંપવામાં આવી હતી. નવી દિલ્લીમાં વાઈસરૉય હાઉસ (વર્તમાન રાષ્ટ્રપતિ ભવન) રાજપથ માર્ગ, સરકારી વહીવટની ઈમારતો, સચિવાલય જેવી યાદગાર ઈમારતોનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યું. નવી દિલ્લીના નિર્માણમાં લગભગ 20 વર્ષ લાગ્યાં હતાં.

સચિવાલય

જાણવું ગમશે

- જૂની દિલ્લી વિશે જાણો. યમુના નદીના કિનારે વસેલું દિલ્લી અલગ-અલગ સમયે 14 વખત રાજધાનીનું નગર રહી ચૂક્યું છે. બધી રાજધાનીઓમાં શાહજહાં દ્વારા સ્થાપિત રાજધાની સહુથી સુંદર હતી. જેને શાહજહાંનાબાદ કહેવામાં આવતું. જેની સ્થાપના ઈ.સ. 1639માં થઈ હતી. જૂની દિલ્લીમાં લાલ પથ્થરનો બનેલો લાલ કિલ્લો, ચાંદની ચોક, ફૈજ બજાર, જામા મસ્જિદ વગેરે આવેલા છે.
- જામા મસ્જિદ ભારતમાં આવેલ ભવ્ય મસ્જિદોમાંની એક છે. એ સમયે નગરમાં સૌથી ઊંચી જગ્યાએ આ મસ્જિદ આવેલી હતી.

ગૃહઉદ્યોગ : આ સિવાય પણ આ સમયે ઔદ્યોગિક વિકાસના કારણે ઘણાં શહેરોનો વિકાસ થયો હતો. મોટા ઉદ્યોગોના વિકાસના કારણે ભારતના ગૃહઉદ્યોગો પડી ભાંગ્યા હતા. અંગ્રેજો ભારતમાં આવ્યા તે પહેલાં ભારતના ગૃહઉદ્યોગોનો સુવર્ણયુગ હતો. ઢાકાની મલમલ, જરીકામ, રંગકામ, છાપકામ, પીંજણકામ વગેરે ગૃહઉદ્યોગોનો ભારતમાં મોટાપાયે વિકાસ થયો હતો. ઔદ્યોગિક ક્રાંતિના કારણે હિંદમાં બ્રિટિશ માલનો વપરાશ વધતો ગયો તેમ ભારતના ગૃહઉદ્યોગો પડી ભાંગ્યા હતા. આપણા વણકરો સુતરાઉ કાપડનું વણાટકામ, રંગકામ જાતે જ કરતા હતા. કેસૂડાનાં વૃક્ષનાં ફૂલોનો ઉપયોગ કરીને તેઓ કપડાંને રંગવાનું કામ કરતા. તેઓ સાળ ઉપર કાપડ તૈયાર કરતા. આ સમયે વણકરો દ્વારા બનાવેલી બાંધણી, પટોળા જેવી સાડીઓ ખૂબ જ જાણીતી બની હતી.

ગામડાઓમાં બીજા અનેક ગૃહઉદ્યોગોનો વિકાસ પણ થયો હતો. જેમકે અશુદ્ધ લોખંડને મેળવીને તેને ભઠ્ઠીમાં ઓગાળીને શુદ્ધ લોખંડ બનાવવામાં આવતું. તે શુદ્ધ લોખંડ વેપારીઓને વેચવામાં આવતું. આવા અનેક ગૃહઉદ્યોગોના કારણે ભારતની ગ્રામ અર્થવ્યવસ્થા મજબૂત હતી, જે ઔદ્યોગિક ક્રાંતિના કારણે પડી ભાંગી.

ઉદ્યોગો : અંગ્રેજ શાસનની શરૂઆત થતાં આપણા પરંપરાગત ભારતીય ઉદ્યોગો જેવા કે સુતરાઉ કાપડ, શિલ્પ અને ધાતુકલા, ગરમ મસાલા વગેરે નાશ થવા લાગ્યા. ઇંગ્લૅંડના આધુનિક કારખાનાઓના વિકાસના કારણે ભારતીય ગૃહઉદ્યોગની પડતી શરૂ થઈ. ભારતના સુતરાઉ અને રેશમી કાપડઉદ્યોગ કંપની શાસનમાં ટકી શક્યા નહિ. ઇંગ્લૅંડના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે અંગ્રેજો ભારતના વધુ ને વધુ પ્રદેશો ઉપર શાસન સ્થાપવા માંગતા હતા. તેઓ ભારતને બજાર સમજતા હતા. ભારતમાં સસ્તા ભાવે ખરીદેલો કાચો માલ યુરોપ-ઇંગ્લૅંડમાં વધુ ભાવથી વેચીને કંપનીને મોટો નફો મળતો હતો. એટલે કે ભારતના ભોગે ઇંગ્લૅંડના ઉદ્યોગોનો વિકાસ થયો હતો.

આમ છતાં વૈજ્ઞાનિક સંશોધનોને કારણે ઓગણીસમી સદીના અંત ભાગમાં ધીમે પણ મક્કમ ગતિએ ભારતમાં શણ, સુતરાઉ કાપડ, લોખંડ-પોલાદ, કાગળ, રસાયણ, ચામડાં કમાવવાના અને જહાજ બાંધવા જેવા ઉદ્યોગોનો વિકાસ થવા લાગ્યો. ઇંગ્લૅંડ સરકાર આ ઉદ્યોગોના વિકાસ આડે આવતી હોવાથી તેની ગતિ ધીમી હતી. તેમ છતાં કાપડ અને લોખંડ-પોલાદ જેવા ઉદ્યોગોનો સારો વિકાસ થયો હતો.

કાપડ ઉદ્યોગ : પ્રાચીન સમયથી ભારતીય કાપડ - ગૃહઉદ્યોગ જગવિખ્યાત હતો. ભારતીય મલમલ અને પટોળા પોતાની પાસે હોવા એ અમીરોની ઓળખ ગણવામાં આવતી. પણ ઔદ્યોગિક ક્રાંતિએ બધું બદલી નાખ્યું. યાંત્રિક સામગ્રીનો ઉપયોગ કરીને ઇંગ્લૅંડે મોટા પ્રમાણમાં કાપડનું ઉત્પાદન કર્યું. ભારતીય કાપડ ઉદ્યોગ તેની હરીફાઈમાં ટકી ના શક્યો ભારતમાં હાથવણાટનું કામ કરનાર વણકરો બેકાર બન્યા હતા.

જાણવું ગમશે

રણછોડલાલ રેંટિયાવાળા

રણછોડલાલ રેંટિયાવાળાના પૂર્વજો મૂળ પાટણના વતની હતા. તેમના પિતા છોટાલાલ અમદાવાદમાં સ્થાયી થયા હતા. રણછોડલાલનો જન્મ 24 એપ્રિલ, 1823 માં થયો હતો. તેમણે ઈ.સ. 1861 માં અમદાવાદમાં સૌપ્રથમ સુતરાઉ કાપડની મિલ સ્થાપી હતી. અમદાવાદમાં બીજી મિલની સ્થાપના ઈ.સ. 1867 માં બેચરદાસ લશ્કરીએ કરી હતી. તેઓ કડવા પાટીદાર હતા.

ભારતમાં ઔદ્યોગિક ક્રાંતિની શરૂઆત સૌપ્રથમ કાપડ ઉદ્યોગમાં થઈ હતી. ભારતમાં સૌપ્રથમ કાપડમિલ ઈ.સ. 1854માં મુંબઈમાં શરૂ થઈ હતી. પછી અમદાવાદ, નાગપુર, સોલાપુર, મદ્રાસ (ચેન્નઈ) જેવાં સ્થળોએ કાપડની મિલો શરૂ થઈ. એકલા અમદાવાદમાં 106 મિલો શરૂ થઈ હતી. ઇંગ્લૅંડના માન્ચેસ્ટરમાં કાપડ ઉદ્યોગનો સારો વિકાસ થયો હતો. આથી અમદાવાદને ભારતનું 'માન્ચેસ્ટર' ગણવામાં આવતું. અમદાવાદમાં રણછોડલાલ છોટાલાલે

ઈ.સ. 1861માં મે માસની 30મી તારીખે ગુજરાતની સૌપ્રથમ મિલ શરૂ કરી હતી. ભારતમાં સોલાપુર અને દક્ષિણ ભારતના મદુરાઈમાં કાપડ ઉદ્યોગનો વિકાસ થયો હતો.

કાપડમિલ

આધુનિક ટૅક્નોલૉજીથી કાપડ ઉદ્યોગ શરૂ થતાં ભારતીય કારીગરો બેકાર બન્યા હતા. આમ છતાં ભારતની સ્વદેશી કાપડની કળા પૂરેપૂરી નાશ થઈ ન હતી. કારણ કે ભાતીગળ મનમોહક ભાતવાળી સાડીઓની કિનારી બનાવવા જટિલ વણાટકામ કરવું પડતું હતું. આથી આવા કારીગરોની જરૂર રહેતી. આ સમયે સોલાપુર (મહારાષ્ટ્ર), મદુરાઈ (તમિલનાડુ) તેના મહત્ત્વનાં કેન્દ્રો હતાં. અંગ્રેજ શાસન દરમિયાન કાપડવણાટના કારીગરો અને કાપડ ઉદ્યોગને ભારે કરવેરા સહિત ઘણી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડ્યો હતો. ભારતીય બજારોમાં બ્રિટનનું કાપડ સસ્તા ભાવે વેચાતું હતું, જ્યારે ભારતીય ઉત્પાદકોને આ ભાવે વેચવું પરવડતું નહોતું. આ સમયે મહાત્મા ગાંધીના આગમન બાદ સ્વાતંત્ર્ય-ચળવળના ભાગરૂપે સ્વદેશી આંદોલન શરૂ થતાં ભારતના ગ્રામોદ્યોગ, હાથકાંતણ, હાથવણાટ, કુટીર ઉદ્યોગો અને હુન્નર ઉદ્યોગોને પ્રોત્સાહન મળ્યું.

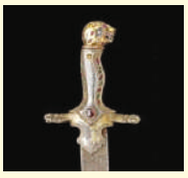
લોખંડ-પોલાદ ઉદ્યોગ : પ્રથમ વિશ્વ યુદ્ધ દરમિયાન યુરોપમાં અશાંતિને કારણે ભારતમાં ઔદ્યોગિક વિકાસને વેગ મળ્યો. જમશેદજી તાતાએ સાકચી (હાલનું જમશેદપુર)માં લોખંડનું સૌપ્રથમ કારખાનું સ્થાપ્યું. આ કારખાનાની સ્થાપના થતાં જ ભારતમાં લોખંડ-પોલાદ જેવા પાયાના ઉદ્યોગોની શરૂઆત થઈ. નવીન પદ્ધતિથી લોખંડનું ઉત્પાદન થવાથી ભારતમાં ભઠ્ઠીઓમાં પિગળાવીને બનાવવામાં આવતા લોખંડનો યુગ પૂરો થયો. કારણ કે એમાં કોલસાની ખૂબ જરૂર પડતી. અંગ્રેજોના નવા કાયદા મુજબ હવે જંગલમાંથી કોલસો મેળવવો મુશ્કેલ થયો. લોખંડ-પોલાદના ઉત્પાદનની શરૂઆત થતાં બીજા ક્ષેત્રના ઉદ્યોગોની શરૂઆત થઈ. બેંગલૂરુમાં 'ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ સાયન્સ' નામની સંસ્થાની સ્થાપના થવાથી લોખંડ-પોલાદ ઉદ્યોગને નવી દિશા મળી. કૂલટી અને બુરહાનપુરમાં લોખંડ-પોલાદનાં કારખાનાં શરૂ થયાં. ભદ્રાવતીમાં પણ કારખાનાની શરૂઆત થઈ હતી. આમ ધીમે-ધીમે ભારતમાં ધાતુવિદ્યામાં પ્રગતિ આવવા લાગી.

જાણવું ગમશે

રણછોડલાલને ભરૂચનું કારખાનું બંધ કરવું પડ્યું હતું. આથી એમણે અમદાવાદમાં કાપડની મિલ શરૂ કરવાનું વિચાર્યું. દાદાભાઈ નવરોજી એ સમયે ઇંગ્લૅન્ડ હતા. તેમને સંચા ખરીદીને સ્ટીમરમાં મુંબઈ મોકલ્યા. એ સમયે અમદાવાદમાં રેલવે ના હોવાથી દરિયાઈ માર્ગે આ સંચા ખંભાત લાવતાં દરિયામાં ડૂબી ગયા હતા. સંચા ગોઠવનાર અંગ્રેજ ઇજનેરનું કૉલેરા થવાથી મૃત્યુ થયું. હવે શું કરવું ? આવી કપરી પરિસ્થિતિમાં પણ ફરીથી ઇંગ્લૅન્ડથી સંચા મંગાવીને અમદાવાદમાં મિલની સ્થાપના કરી. અમદાવાદના શાહપુરના વેરાન વિસ્તારમાં છાપરાં ઊભાં કરીને ઈ.સ. 1859માં 'અમદાવાદ કોટન સ્પીનિંગ ઍન્ડ વિવિંગ કંપની' સ્થાપીને એક લાખ રૂપિયાની મૂડીથી ઊભી કરી. આ મિલે ઈ.સ. 1861ની એક સાંજે પોણા પાંચ વાગે પહેલી સીટી વગાડી હતી.

જાણવું ગમશે

ભારતીય ધાતુકલાનો ઉત્તમ નમૂનો ટીપુ સુલતાનની તલવાર હતી. આ તલવાર એવી તો ધારદાર હતી કે દુશ્મનના લોખંડના કવચને પણ આસાનીથી કાપી દેતી હતી. કારણ કે, આ તલવારની બનાવટમાં કાર્બનની અધિક માત્રાવાળા વુટ્ઝ સ્ટીલનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

જાણવું ગમશે

જમશેદપુરની સ્થાપના વિશે - ઈ.સ. 1904માં એપ્રિલ માસમાં અમેરિકાના ભૂવૈજ્ઞાનિક ચાર્લ્સ વૅલ્ડ અને જમશેદજી તાતાના મોટા દીકરા દોરાબજી હાલના ઝારખંડમાં લોહ અયસ્ક (કાચા લોખંડ) ના ભંડારો શોધવા ફરી રહ્યા હતા. આ શોધખોળમાં ખાસ્સો સમય પસાર થયો હતો. એક દિવસ શોધખોળ માટે તેઓ એક ગામમાં ગયા. ત્યાં જઈને જોયું તો લોકો ટોપલીઓમાં લોહ અયસ્ક ભરીને લઈ જતા હતા. આ અગરિયા સમુદાયના લોકોને પૂછ્યું કે, તેઓ આ ધાતુ ક્યાંથી લાવો છો ? તો એમણે દૂર એક પહાડી વિસ્તારનું નામ જણાવ્યું. દોરાબજી અને વૅલ્ડ કઠિન ચડાઈ પાર કરીને ઘણું ચાલ્યા પછી તે જગ્યાએ પહોંચ્યા. ત્યાં જઈને તેમણે જોયું તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા કારણ કે તેમને જે જોઈતું હતું તે મળી ગયું હતું. આ રઝારા પહાડીઓમાં દુનિયાનું ઉત્તમ લોહ અયસ્ક (કાચું લોખંડ) હતું. પણ આ વિસ્તાર દુર્ગમ હતો આથી થોડા સમય પછી સુવર્ણરેખા નદીના કિનારે જંગલો કાપીને એક ઔદ્યોગિક શહેર વસાવવામાં આવ્યું જે આજનું જમશેદપુર છે.

જમશેદપુર લોખંડ-પોલાદનું કારખાનું

રેલવે, તાર અને ટપાલની શરૂઆત : ડેલહાઉસીના સમયગાળામાં ભારતમાં ઘણા સુધારા થયા હતા. આથી કેટલાક અંગ્રેજ સુધારાવાદીઓ તેને આધુનિક ભારતનો નિર્માતા કહે છે. ઈ.સ. 1853માં મુંબઈથી થાણા સુધી સૌપ્રથમ રેલવે લાઈન શરૂ થઈ હતી. તેનું ઉદ્‌ઘાટન 16 એપ્રિલ, 1853 ના રોજ થયું હતું. ડેલહાઉસીના સમયમાં કોલકાતાથી પેશાવર અને મુંબઈથી મદ્રાસ (ચેન્નઈ) વચ્ચે તારની શરૂઆત થઈ હતી. એ જ સમયે ટપાલની પણ વ્યવસ્થા શરૂ થઈ હતી. આ સમયે ટપાલ પહોંચાડવાની ફી વસૂલ કરવામાં આવતી હતી. ટપાલના દરો પણ મોકલનારને બદલે ટપાલ લેનાર પાસેથી પ્રદેશો મુજબ અલગ-અલગ હતા. આમ આપણા દેશમાં કંપનીશાસનમાં અનેક અવરોધ અને અડચણ વચ્ચે સુતરાઉ કાપડ, રસાયણ અને લોખંડ-પોલાદ જેવા ઉદ્યોગોનો વિકાસ થયો હતો અને તાર, ટપાલ, રેલવે અને વાહન-વ્યવહારની સુવિધા શરૂ થઈ.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક વાક્યમાં લખો :

(1) અંગ્રેજ શાસન દરમિયાન વિકાસ પામેલાં કોઈ પણ ત્રણ શહેરોનાં નામ જણાવો.

(2) ભારતમાં સૌપ્રથમ રેલવેલાઈન કયાં બે શહેરો વચ્ચે શરૂ થઈ હતી ?

(3) નવી દિલ્લીનું નિર્માણ અંગ્રેજકાળમાં કયા પહાડી વિસ્તારમાં શરૂ થયું હતું ?

(4) ભારતમાં સૌપ્રથમ કાપડમિલ ક્યાં શરૂ થઈ હતી ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

(1) અંગ્રેજ શાસનની શરૂઆતમાં ભારતીય ઉદ્યોગોની સ્થિતિ જણાવો.

(2) અંગ્રેજ શાસન દરમિયાન ભારતમાં કાપડ ઉદ્યોગનો વિકાસ જણાવો.

(3) પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ પછી ભારતના લોખંડ-પોલાદ ઉદ્યોગના વિકાસ વિશે જણાવો.

3. (અ) નીચે આપેલ વિકલ્પમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધીને લખો :

(1) બ્રિટિશ રાજવીને મુંબઈ ટાપુ દહેજમાં કોણે આપ્યો હતો ?

(A) ફ્રેન્ચોએ (B) પોર્ટુગીઝોએ (C) મુઘલોએ (D) મરાઠાઓએ

(2) 'ફૉર્ટ વિલિયમ' કિલ્લો પાછળથી કયા શહેર તરીકે વિકાસ પામ્યો હતો ?

(A) દિલ્લી (B) ચેન્નઈ (C) મુંબઈ (D) કોલકાતા

(3) કયા શહેરને ભારતનું 'માન્ચેસ્ટર' કહેવામાં આવતું ?

(A) અમદાવાદ (B) નાગપુર (C) સોલાપુર (D) સાંગલી

(4) કઈ સંસ્થાની સ્થાપના થવાથી ભારતમાં લોખંડ-પોલાદ ઉદ્યોગને નવી દિશા મળી હતી ?

(A) ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ આર્ટ્સ (B) ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ મૅનેજમેન્ટ

(C) ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ સાયન્સ (D) ઇન્ડિયન કૉમર્શિયલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ

(બ) જોડકાં જોડો :

અ	બ
(1) લોખંડ-પોલાદ ઉદ્યોગ	(A) કોલકાતા
(2) કાપડ ઉદ્યોગ	(B) જયપુર
(3) ફૉર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ	(C) જમશેદપુર
(4) ફૉર્ટ વિલિયમ	(D) અમદાવાદ
	(E) ચેન્નઈ